

Doç. Dr. Emine Gümüş Böke

Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Duzce University Faculty of Theology
Düzce, Türkiye
eminegumusboke@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9648-8693
ROR ID: https://ror.org/04175wc52

Selçuklu İslâm Hukuku Yükseliş Devri (1063-1092), Ömer Menekşe (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2022), 224 sayfa, ISBN:978-625-7201-47-6

Seljuk Islamic Law Rise Period (1063-1092)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Kitap İnceleme / Book Review
Geliş Tarihi / Date Received: 1 Kasım 2023 / 1 November 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted: 6 Aralık 2023 / 6 December 2023
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık 2023 / 30 December 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf | Citation

Gümüş Böke, Emine "Selçuklu İslâm Hukuku Yükseliş Devri (1063-1092), Ömer Menekşe (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2022), 224 sayfa, ISBN:978-625-7201-47-6".
Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 5 (Aralık 2023), 307-311.
DOI: 10.61216/darulhadisdergisi.1384409

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme
Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by Turnitin.
No plagiarism detected.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Emine Gümüş BÖKE).

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Müellifin ele aldığı "Selçuklu İslâm Hukuku Yükseliş Devri" çalışması İslâm hukuk tarihine dair bir incelemedir. Eser "İçindekiler," "Önsöz," "Kısaltmalar," "Giriş," "Sonuç," ve "Kaynakça" başlıklı kısımların dışında iki ana bölümden oluşmaktadır.

Müellif giriş bölümünde araştırmanın önemi ve amacını ortaya koymuş, araştırma ile ilgili genel İslâm tarihi eserleri, bölge ve şehir tarihleri, genel vekayinâmeler ve telif eserleri kısaca tanıtmış, Selçuklular üzerine çalışan araştırmacılara rehberlik edecek, Selçuklu dönemine ışık tutacak kaynakların analizini yapmıştır. Bununla beraber müellif, orijinal kaynakların bir kısmının kaybolmuş olmasının, ya da neşredilmemesinin bu dönemdeki olayların tam anlamıyla gün yüzüne çıkmasına engel olduğunu da ayrıca vurgulamıştır. (s. 13-31)

Öz

Ömer Menekşe'nin ele aldığı "Selçuklu İslâm Hukuku Yükseliş Devri" çalışması genelde hukuk tarihi özelde ise İslâm Hukuk Tarihine dair bir araştırmadır. Eser, Selçukluların ilim ve kültür hayatı bakımından en parlak dönemi olan Yükseliş Devrini incelenmesi bakımından İslâm hukuk tarihi alanına katkı sağlayan bir çalışmadır. Türk-İslâm tarihinde önemli bir yeri olan Selçuklu Devleti'nin hukuk ilmine yönelik hizmetleri hem sosyal hem siyasal alanlarda etkisini göstermiş ve bu dönem ilmî faaliyetler hususunda birçok gelişmeye sahne olmuştur. Bu çalışmada müellif Selçukluların ilmi açıdan zirve çağını yaşadığı Yükseliş devrindeki İslâm hukuk anlayışını ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hukuk Tarihi, Türk Tarihi, Selçuklular, Yükseliş Devri

Rise of Seljukî Islamic Law (1063-1092)

Abstract

Ömer Menekşe's study titled "The Rise of Seljuk Islamic Law" is a review of the history of law in general and the history of Islamic law in particular. This work contributes to the field of Islamic legal history by examining the Ascension Period, the brightest period of the Seljuks in terms of scientific and cultural life. The affairs of the Seljuks in the science of law, which have a vital role in Turkish-Islamic history, showed their impact in both social and political fields, and thus this period witnessed many developments in scientific activities. In this study, the understanding of Islamic law in the Ascension period, in which the Seljuks were at their scientific peak is discussed.

Keywords: Islamic law, History of Law, Turkish history, Seljuks, Ascension period

Türklerin İslâm tarihinde kurdukları en büyük devletlerden biri olan Selçuklular, İslâm medeniyeti tarihinde yeni bir çığır açmıştır. Selçuklular çok çeşitli dinlerin ve mezheplerin bulunduğu bir zaman ve coğrafyada ortaya çıkmış ve bu bölgeye hâkim olarak zor bir görev üstlenmişlerdir. Farklı mezheplerin aynı şehirlerde rekabet etmeleri ve tartışmaları, mezheplerin sistemleşmesinde etkili olmuştur. Konuyla ilgili olarak yazar, cami medrese gibi yerlerde yapılan ilmî münakaşa ve münazaraların mezheplerin ve özellikle sünîliğin terakki etmesine ortam hazırladığını ifade etmiştir. Buna ilaveten İslâm dünyasının büyük fıkıh, kelam, tefsir ve hadis hocalarının çoğunun Nizâmîye medreselerinde yetişmiş olduğuna vurgu yapan müellif, bu âlimler sayesinde sünî düşüncenin halk arasında yayıldığını ve Bâtînilerin propagandalarını tesirsiz hâle getirildiğine dikkat çekmiştir. (s.59, 81) Bu medreselerin devrin siyasî ve dinî hayatı üzerinde ciddi derecede etkili olduğunu, birçok sultan, halife ve devlet adamının Nizâmülmülk'ün yolunu izleyerek kendi adlarına medreseler inşa ettirdiğini belirtmiştir. (s.65) Devletin siyasi gücüne, medreselerde yetiştirilen irfan ordusunun gücü de katılınca Selçuklular'ın çok büyük bir güç ve ihtişama kavuşarak sadece Türk tarihine değil, İslâm tarihine de damga vurduğunu ifade eden yazar, bu dönemde yetişen birçok ilim adamının kendi zamanlarından sonra ilim ve fikir hayatında asırlarca müessir olduklarına, inşa ettikleri

medreseler sayesinde ilmî ve fikrî hayatın dinamizmine katkı sağladıklarına işaret etmiştir. (s.193)

“*Büyük Selçuklular Döneminde Dinî, Siyasî, İktisadî ve İlmî Hayat*” isimli başlığın yer aldığı birinci bölümde Selçukluların kökeni, tarih sahnesine çıkışları anlatılırken yükseliş devrindeki siyasî, iktisadî, dinî, ilmî ve kültürel hayatlarına yer verilmiştir. İslâm medeniyeti tarihinde büyük bir çığır açan Selçuklular XI. asırdan XIV. asra kadar geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Selçukluların sünnîliği ideoloji olarak benimsediğini belirten yazar, bu düşünceye karşı olumsuz tavır sergileyen Şîî Fâtımî devletinin ortadan kaldırılmak istendiğine vurgu yapmıştır. (s. 33-50)

Zira Fatımîler görüşlerini yaymada baskı ve terör aracı olarak kullandıkları Bâtınîler vasıtasıyla başta birçok Selçuklu emiri olmak üzere dönemin önde gelen Sünnî ulemasına suikast düzenlemişler ve ilk olarak da Selçuklu veziri Nizâmülmük’ü (ö. 485/1092) öldürmüşlerdir. Bununla beraber dış politikada Bizanslılarla mücadele eden Selçuklular İslâm dünyasında yeniden birliği sağlamışlardır. Devletin siyasî gücüne, medreselerde yetiştirilen ilim adamlarının katkısı da katılınca Selçuklular, büyük bir kudret ve ihtişama kavuşmuşlardır.

Bu bölümde Büyük Selçuklu dönemindeki fikhî ve itikadî mezheplere de değinilmiştir. Müellif burada özellikle Mu’tezile ve Eşarî’lerin birbirleriyle mücadelelerinin devre damga vurduğunu belirtmiştir. (s.54-63)

Büyük Selçuklular döneminde dört sünnî mezhebin yanında Şîa da varlığını sürdürmüştür. Bunun yanında Zeydiyye ve Zahirî mezhepleri de Selçuklu döneminde kısmen de olsa varlıklarını devam ettirmişlerdir. İslam dünyasının büyük fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis âlimlerinin yetiştiği Selçuklu yükseliş devri, gerek müspet gerekse dinî ilimler alanında çok sayıda kıymetli eserin verildiği bir dönem olmuştur. Bu bölümde özellikle Nizâmîye medreselerine değinen yazar, söz konusu kuruluşların dinî ilimlerin yanında; sosyal düşünce, idare, felsefe, münazara ve edebiyat gibi ilim dallarının gelişmesine önderlik ettiğini ifade etmiştir. Kendisi de bir hukukçu olan vezirin Nizâmîye medreseleri ve kaleme aldığı *Siyasetnâme*’si hukuk tarihinin hanesine yazılacak en güzel katkılarından. Selçuklu ilim ve fikir hayatında büyük bir rol oynayan medreselerin ilk kurulduğu Bağdat şehri devrin en önemli ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. (s.64-103)

İkinci bölümde “*Selçuklu Döneminde Hukuk*” ele alınmış, bu bağlamda konu hukuk tarihi bakımından devrin özellikleri ve Selçuklu hukukunun genel yapısı olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir. Birinci başlıkta taklid ruhu ve zihniyeti ele alındıktan sonra ilmî münazara ve münakaşalara yer verilmiştir. Bununla birlikte mezhep taassubu, ictihad, tedvin hareketi başlıkları içerisinde sünnî mezheplere de değinilmiştir. İkinci başlık altında ise Selçuklu hukukunun genel yapısı irdelenerek burada şer’î ve örfî hukuk, mahkemeler, fetva-kaza ilişkisi, kanunlaştırma hareketleri ve fıkıh eğitimi üzerinde durulmuştur. (s. 105-192)

Yazarın da ifade ettiği gibi Türk hukuk tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan Selçuklu dönemi Osmanlı döneminde hukuk alanındaki pek çok başarıyı besleyen bir arka plan olmuştur. Dönemin hukukçuları hukuk doktrinlerini genişletme, geliştirme ve yayma konusunda önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu devir fakihlerinin ortaya koymuş olduğu fikhî eserlerde hukukî meselelerin en açık ve sade bir şekilde anlatıldığı görülmektedir. (s.106) Yine yazarın belirttiği üzere fikhın duraklamaya başladığı ve belli bir mezhebi taklit etmenin benimsendiği bir zaman dilimi olarak da Selçuklular devrinde mutlak içtihat faaliyetleri giderek azalmış, belli bir mezhebe ve önceki içtihatlarla sıkı sıkıya bağlı kalma ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte bu dönem aynı zamanda fikhın kavram, teori ve usûl bağlamında olgunlaştığı, sistematik olarak gelenek halinde kökleştiği bir dönem olarak da görülmektedir. Bu devrede, şerh ve haşiyelerle fikh geleneği yerini sağlamlaştırmıştır. (s.107)

Taklid ruhu ve zihniyetine vurgu yapan müellif, menfi münazara ve münakaşalarla mezhep taassubunun bu devri karakterize eden belli başlı hususlar olarak göze çarptığını ifade etmiştir. (s.108) Dönemin özelliği itibarıyla de her fakihin kendi mezhebini müdafaa çabasına değinen yazar, “*Hilâfîyyat*” adı verilen mezhep müdafaaasını hedef alan çalışmaların ön plana çıktığına dikkat çekmiştir. (s.112) Müellif, burada bu dönemin diğer bir özelliği olarak da İslâm Hukuk Literatüründe “*Makâsîdü’ş-Şerî’a*” olarak ifade edilen hukukun gayesi probleminin teorik temellerinin atıldığını belirtmiştir. (s.109) Yine yazara göre bu devirde İslâm anayasa ve idare hukukuna ait hükümlerin incelendiği “*Ahkâmü’s-Sultâniyye*” tarzındaki eserlere, kadı ve müftüler tarafından yaygın biçimde kullanılan fetva kitaplarına da rastlanmaktadır. (s.158-159)

Bu bölümde üzerinde durulan diğer konulardan biri de Selçuklular dönemindeki içtihadî faaliyetlerin durmasıdır. İctihat kapısının kapandığı fikri bu dönemde hâkim olmuş, giderek kökleşen ve önemli ölçüde de taraftar bulan bu görüş literatüre de yansımıştır. Ancak İslâm hukuku tarihçilerinden Hasan Ali Şâzelî bu dönemde tamamen taklid ruhunun hâkim olduğu fikrini kabul etmemektedir. Müellif, Şâzelî’nin görüşüne katılmakla beraber içtihadî faaliyetlerinin gerek bu dönemde gerekse sonrasında erken devirlerdeki kadar yoğun olmadığını savunmuştur. (s.144-147) Bununla birlikte bu çalışmada Selçuklularda fikh sistematizmasının oturduğu, mezhep görüşlerinin bu sistematik doğrultusunda delilleriyle birlikte düzenli bir biçimde kitaplaştırıldığı, yapılan şerh ve haşiyelerle fikhî bilginin gelenek halinde kökleştiği klasik eserlerin dönemi olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu dönem fakihlerinin de genel olarak şu beş alanda eser verdiği belirtilmiştir: Usûl, fîrû’, hilâf, cedel ve siyâset. (s.153-159)

Fikh usulü alanındaki eserlerin Hanefilerin metodu olan “fukaha metodu” ve Şafiilerin metodu kabul edilen “mütakellim metodu” ile iki yöntem çerçevesinde yazıldığına değinen yazar, ayrıca fikh usulünde ve fîrû’ fıkhında çeşitli tartışma konularıyla ilgili risaleler ve kitaplar kaleme alındığını da belirtir. (s.154)

Bu bölümde öne çıkan konulardan biri de Türk hukuk tarihinde kanunlaştırma faaliyetleridir. Müslüman Türkler tarafından İslâm hukuku alanında hazırlanan ilk resmi hukuk kodu olarak ifade edilen Sultan Melikşâh’ın hazırlattığı 6-7 maddelik “*el-Mesâilü’l-Melikşâhiye fi’l-*

Kavâidi’ş-Şer’iyye” adındaki hukuk kodu bu devrin hukukî alandaki önemli gelişmelerinden biri olduğunu belirten yazar, söz konusu hukuk kodunu tanıtır. Yazarın ilgili hukuk kodunu detaylıca ele aldığı, hem Selçuklu hem de Gazneliler döneminde ortaya konan hukuk metinlerini karşılaştırdığı bir makalesi de ayrıca kayda değerdir.

Çalışmanın sonuç bölümünde yazar Büyük Selçuklular döneminin sadece Türk tarihine değil, İslâm tarihine de damga vurmuş önemli bir dönem olduğuna dikkat çekmiştir. Eserin sonunda yazar kaynakça vererek çalışmayı tamamlamış bulunmaktadır ki bu kısım hukuk tarihi sahasında araştırma yapanlar için kitap makale ve tezlerden oluşan zengin bir kaynakça sunmaktadır.

Ciddi bir emeğin ürünü olan bu çalışmanın Selçuklu ve Ortaçağ araştırmacılarının faydalanacağı, İslam Hukuk Tarihi açısından da bu sahada önemli bir boşluğu dolduracak kıymetli bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca çalışmanın akademik bir üslup ve metotla telif edilmesi eserden istifadeyi önemli kılmaktadır.

Eserde; tarih ve fıkıh kitaplarından elde edilen malumat değerlendirilmek suretiyle, sadece Selçukluların ilim ve kültür hayatı bakımından en parlak dönemi olan “Yükseliş Devrinde İslam Hukuku” tetkik edilmiştir. Hukuk tarihi açısından Selçukluların Kuruluş Dönemi ile Duraklama ve Yıkılış Döneminin söz konusu çalışmanın devamı mahiyetinde ayrıca ele alınması da önem arz etmektedir.

Bununla birlikte söz konusu esere ilişkin ileriki baskılarda şu hususların yeniden tetkik edilmesinin faydalı olacağı mülahaza edilmektedir:

1. Eserin sonuna tarihi olayların geçtiği, Selçuklu fakihlerinin yetiştiği coğrafyanın daha rahat tespiti açısından Selçukluların Yükseliş dönemini gösteren bir haritanın eklenmesi eserden istifadeyi daha mümkün kılacaktır.
2. Selçuklu fakihlerinin kendisinden sonraki asırlara tesiri konusu da yeteri derecede işlenmemiş olup, konunun örneklerle daha da ayrıntılı olarak ele alınması son derece faydalı olacaktır.
3. Selçuklu devri fıkıh âlimlerinin ilmî şahsiyetleri ve ortaya koymuş oldukları fikhî eserlere bağlı buldukları mezheplere göre kısaca yer verilmesi de esere ayrı bir zenginlik katacaktır.
4. Selçuklu dönemine ait çoğu eserin Farsça olması sebebi ile Kaynakça’da Farsça’dan Türkçe’ye tercüme edilmiş eserler kullanılmıştır. Selçuklular döneminde tercüme edilmeyi bekleyen ve döneme ışık tutan Farsça kaynaklara da atıfta bulunulması, hatta bu eserlerden alıntılar yapılması özellikle konuya alaka duyan akademisyenler ve araştırmacılar için ciddi bir başvuru kaynağı olacaktır.

Kaynakça | References

- Koca, Ferhat. “Selçukluların İslam Hukuk Mezheplerine Bakışları”. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuk Araştırmaları Merkezi, 2001, 2: 29-52.
- Menekşe, Ömer. *Selçuklu İslam Hukuku*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2021.
- Menekşe, Ömer. “Selçuklular’da Kanunlaştırma Hareketleri ve Bir Hukuk Kodu Olarak el- Mesâ’ilü’l-Melikşâhiyye fi’l-Kavâ’idi’ş-Şer’iyye”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 35 (2020), 565-598.